

Restaurátorské zásahy na sgrafitové výzdobě severního průčelí Velké Míčovny v Královské zahradě Pražského hradu

Ak. mal. Václav Špale

KONTAKT: vaclav.spale@volny.cz

Velká Míčovna v Královské zahradě Pražského hradu byla na popud císaře Maxmiliána II, podle návrhu architekta Bonifáce Wohmuta a pod dohledem stavitele Oldřicha Aostalise dokončena roku 1568. Snad přímo na přání císaře dostal povrch budovy ještě dodatečné iluzivní sgrafitové členění. Hlavní ideovou osu výzdoby tvořily sedící ženské postavy ve cviklech nad arkádovými oblouky, zpodobňující tři řady alegorií – personifikace čtyř živlů, sedmi hlavních ctností a sedmi svobodných umění. Díky nepromyšlenému umístění a založení stavby docházelo již v prvních letech po dokončení ke statickým poruchám, které vyžadovaly další opravy. V roce 1617 se zřítla střecha a od té doby přestala Míčovna sloužit svému původnímu účelu. Po opravě byla střecha za třicetileté války opět poškozena dělostřelbou a v letech 1679 až 1680 byla budova adaptována na jízďárnu. Po dokončení stavby nové velké jízďárny v roce 1694 byla i tato funkce Míčovny zrušena. Od té doby budova výrazně chátrala, byly do ní umísťovány sklady a stáje. Provoz byl převeden na vojenský erár a po roce 1848 byla dokonce na čas osídlena vojenskou posádkou čítající zhruba 1000 mužů.

Na konci 19. století se objevily hlasy, které upozorňovaly na neutěšený stav Míčovny. Jejím propagátorem se stal Jan Koula, který v roce 1887 pořídil náčrt průčelí a zakreslil sgrafitovou výzdobu dvou polí. Tento grafický dokument je však poznamenán dobovou stylizací, která nezachycuje renesanční výraz a není přesná ani proporčně a obsahově. Roku 1899 byly pořizeny plány Míčovny (průčelí a půdorys) Antonínem Kolaříkem. Zájem města i veřejnosti se projevoval intervencemi u dvorské kanceláře, které našly vyslyšení až v roce 1906, kdy stavba přechází do správy města Prahy. Při prohlídce Míčovny členy Soupisné komise konzervátorem Janem Herainem a architektem Karlem Hilbertem bylo konstatováno: „...průčelí Míčovny pokryté sgrafity náleží uměleckou cenou k nejkrásnějším pracím tohoto druhu v Rakousku, ...sgrafita zůstala ještě zachována a je možno tyto i Míčovnu nevelkým nákladem před zkázou zachrániti.“

Faktické kroky však na sebe nechaly čekat, obrat nastal na sklonku válečných let v roce 1917, kdy bylo restaurování zadáno sochaři Jindřichu Čapkovi. Ten v letech 1917 až 1918 provedl zpevnění a zajištění nejvíce ohrožených pasáží. Restaurátor upevnil uvolněná místa po ohraničení originálu „obtmelením okrajů, vyplněním defektů“ a provedl takzvané „vyvolání povrchu“. „Na několika místech byly po odstranění vápenného nátěru odkryty úplně neporušené části sgrafit s jemnou detailní kresbou a stínováním i s jemnou bílou vrstvou tvořící hlavní světla obrazů“ (J. Svoboda a V. Procházka – Míčovna, Památková péče 1/75). Pro zpevnění omítek však byla navržena, a na části sgrafit pravděpodobně aplikována problematická metoda fluátování.

Po vzniku Československé republiky přešla Míčovna do správy Kanceláře prezidenta republiky, která se začala soustavně zabývat především stavební obnovou a údržbou budovy. S ohledem na malé zkušenosti s restaurováním sgrafit docházelo k polemikám o způsobu a technice opravy. O pokračování v započaté práci se hlásil opět Jindřich Čapek, jím navrhovaná metoda fluátování měla odpůrce a tak k dalšímu zásahu nedošlo. Na bočním průčelí byly dalšími restaurátory (B. Číla a další) zkoušeny alternativní postupy, ovšem bez prokazatelného úspěchu. Dílčím způsobem se na odborném posouzení celého problému podílel i hradní architekt J. Plečnik, ale ani jeho angažmá nepřineslo praktický posun.

V roce 1923 byla zřejmě provedena důležitá podrobná dokumentace, bylo pořizeno celkem 114 fotografických snímků firmou Štenc. V roce 1936 měli grafici P. Dillinger a V. Kovář poříditi okopírování sgrafit pomocí otisků, ze kterých byly následně vyhotoveny kartony a v roce 1939 byla dokumentace doplněna novým zaměřením ing. V. Studeného. Další možný vývoj přerušila druhá světová válka, která proměnila Míčovnu opět ve skladiště, tentokrát dříví a uhlí. 9. května 1945 byl objekt zasažen německou střelou, výsledkem rozsáhlého požáru bylo zničení budovy, ze které zbylo pouze obvodové zdivo.

Po válce byla Míčovna rozsáhle rekonstruována společně s dalšími částmi Královské zahrady architektem Pavlem Janákem. Po zásadní stavební obnově, při které byla do oblouků vysoké arkády, původně ote-

vřené a později zazděné, vsazena okna, přišla na řadu i oprava vnějšího pláště se sgrafity. Architekt Janák se do koncepce opravy osobně zapojil a je také autorem zprávy o jejím průběhu, publikované v ročníku č. 1 časopisu Umění. Základní zajištění prováděla v roce 1947 nejprve firma A. Schovanec. Pro realizaci vlastního restaurování si architekt Pavel Janák vybral profesora Vysoké školy umělecko-průmyslové sochaře Josefa Wagnera, který ji provedl se svými žáky a pomocníky v roce 1951. Při restaurování byly objeveny další prvky výzdoby. Na kamenných člancích byly odkryty malované plochy hlavní římsy i architrávu. Ve zprávě o restaurování Pavel Janák píše: „*Také kládí nad sloupy, jeho části, architráv, vlys a římsa – byly ozdobeny chiaroscurem, líčícím plastickou výzdobu, ...končící článek římsy měl jakýsi malovaný listovec, spodní podpurný článek římsy měl vaječník. Vlys byl určitě také nějak zdoben, na jeho zálohu, nad západním rohovým sloupem, byla zřetelně zachována maska. I architráv a jeho končící článek byly malovány – mramorovány, měly perlovce a na podhledu architrávu byl meandr. V této celé souhře malebné výzdoby patrně ani sloupy, které se nám líbí, jak jsou, v kameni, nebyly nahé.*“

Ze zprávy je patrné, že při této první zásadní renovaci se začala formovat restaurátorská metoda, která se jen s dílčími změnami opakovala prakticky až do současnosti. Metoda spočívala v obnovení vyplaveného povrchu pozitivu sgrafit jemným vápenným štukem, který byl na vyvýšené plochy sgrafita nanášen pomocí malých terek z vhodného materiálu, zpravidla z filcu. Zpráva deklaruje, že bylo dbáno, aby nová vrstva štku vykrývala pouze obrysy původních tvarů a respektovala modelující drobné šrafy. Proto byly jemné vrypy před nanášením štku vyplněny modelovací hlinou, která se po nanesení štku odstranila. V roce 1951 bylo takto renovováno čtvrté pole, ostatní byla restaurována stejnou metodou v následujícím roce 1952. Problém vznikl u pole č. 6, kde byla výzdoba výrazně fragmentární a bylo zde nutné provést rekonstrukci. Dobové politické rozhodnutí určilo v roce 1954 místo ikonografického pátrání a poučené rekonstrukce doplnění souboru postav alegoriemi Průmyslu a Zemědělství. Ze zachovaného fotografického záběru původní podoby rekonstrukce je patrné, že i rukopis byl „dobový“ s patřičnou plakátovostí. Teprve další restaurátorské zásahy neodlišeným postupem na renesančních i novodobých plochách výrazově začlenily tyto kuriózní vstupy do struktury a tvarosloví původní renesanční sgrafitové výzdoby. Ve zprávě z té doby se objevuje informace o pouhém domalování některých partií, kde bylo sgrafito málo čitelné a hmota rozpadlá. Píše se zde také o celkovém zatónování povrchu, rozumějme tím, že i proškrapaná plocha byla sjednocena barevným nátěrem. Jeho realizací však vzniká jeden z hlavních problémů změny výtvarného vyznění, ale i technického stavu sgrafita, zvláště, když byl tento postup později stále opakován.

Zhruba po deseti letech byl podle záznamů stav sgrafit opět vážný a proto byla vytvořena restaurátorská skupina pod vedením sochaře Miroslava Koláře, jejími členy byli D. Kříčka a V. Turský, která provedla na nejhroženějších pasážích předběžné zajištění. Stav musel být povážlivý, když se uvažovalo i o eventuálním transferu (přizvání A. Martan a V. Berger). Transfer se nakonec neuskutečnil. V roce 1966 začala příprava celkového restaurování, technologické konzultace byly vedeny s odborníky z chemicko-technologických institucí a podniků (J. Rathouský, O. Kruchňa). Provedeny byly zkoušky konzervačních látek, vybrána byla disperze epoxydové pryskyřice ve vodě a alternativně 6% v toluenu s názvem Epostan (zkoušen byl také Mowilith). Jako biocidní prostředek byl vybrán přípravek Heryl. Vlastní práce byly zahájeny v roce 1967 povrchovým zpevněním (použit byl nakonec 3% vodní roztok Epostanu) a pokračovaly v roce 1968. Uplatněna byla inverzní metoda, kterou zmínění sochaři s dalšími kolegy aplikovali od počátku šedesátých let na celé řadě sgrafitových fasád zejména v jižních Čechách. J. Svoboda a V. Procházka v článku Míčovna (Památková péče 1/75) píše: „*postupem se regeneruje plasticita intonakové vrstvy a tím restituuje v maximální míře grafický rozvrh i detailní rukopis sgrafita. Ze skutečnosti, že prorytím vrchní intonakové vrstvy se mění mikrostruktura jádra odlišně traktovaná v partiích pod utaženou vrstvou intonaka a ve stopě rydla, dospěli restaurátoři ke zjištění, že každá ze zmíněných mikrostruktur se odlišně projevuje při nanesení štukové hmoty v důsledku rozdílné přilnavosti, a vypracovali postup, jímž je možno i z plochy opticky nečitelné a hluboce zkorodované postupným nanášením štukové hmoty vyvolat latentní obraz původního sgrafita a dosáhnout maximální míry autenticity obnovené sgrafitové výzdoby.*“ V článku se dále píše, že velký význam při této etapě restaurování byl přikládán podrobné dokumentaci. Po prohlídce památkářského archivu Kanceláře prezidenta republiky, kde jsou dokumentace deponovány, je nutno konstatovat, že dokumentace nejenom této etapy, ale i etap následných je katastrofálně nedostatečná. Obsahuje sice velké množství fotografických záběrů, ty jsou však nekvalitní a zobrazují převážně stav po restaurování bez podrobné lokalizace záběrů. Stav před restaurováním a během prací nejsou dokumentovány prakticky vůbec. Textové části restaurátorských zpráv mají rozsah 1,5 až 2 strany strojopisu a chybí v nich podrobnější popisy jednotlivých kroků i použitých materiálů. Navíc se znění zpráv po desetiletích slovo od slova opakuje. V roce 1969 pokračovaly práce za dohledu zvláště pro tuto práci zřízené komise, která vytyčila, z dnešního hlediska, velmi kontroverzní zásady, například omezení nedekorovaných omítkových ploch na minimum. Tím komise iniciovala vznik rozsáhlých pasáží rekonstrukcí, s doporučením „*vzhledově uvolněného rukopisu*“.

Další restaurátorský zásah byl započat v roce 1985. Rerestaurování bylo provedeno jen do výše 5 m od úrovně terénu a prováděl je opět M. Kolář, tentokrát společně s J. Bradnou a J. Novotným. Bylo provedeno omytí vodou, injektáž vápenným mlékem a Sokratem 2804. Zpevňování omítek bylo aplikováno čistou vápennou vodou s příměsí Sokratu 2804 štětcem a postříkem. A to 9x před negativní retuší a 2x po dokončení. Povrch byl přetřen novým intonakem pomocí filcových hladítek. „*Postup byl volen tak, aby byly zpevněny zejména okraje původních vrstev intonaka*“. Rozumějme tomu tak, že při zatírání vápenné kaše s plnivem byla tato směs lehce přetažena přes uvolněné okraje originálu. Sami autoři zprávy tak poměrně přesně popsali hlavní účel obnovování intonakové vrstvy, zdálo se jim, že tak mohou zajišťovat uvolňující se okraje krusty vytvářené na povrchu sgrafita. Zmiňována je také „*negativní retuš*“ základní tmavší vrstvy, hydrofobizace byla provedena přípravkem Silifob. Ve zprávě opět chybí jakékoliv fotografie stavu před restaurátorským zásahem a z průběhu prací. Práce pokračovaly v roce 1988, a v roce 1989. V obou případech byl pro restaurátorskou zprávu použit zcela identický text jako v roce 1985. V roce 1990 již jen J. Bradna a J. Novotný restaurovali horní partii na zbylých polích. Zprávu tvořil opět stejný text jako v roce 1985.

V roce 2002 bylo nutné sgrafita opět restaurovat. M. Kolář společně s J. Jelínkem provedli opravu velkých destrukcí a v roce 2003 pokračovali v restaurování druhého a třetího pole. V návrhu na restaurování a v restaurátorské zprávě jsou zmiňovány materiály pro zpevňování podkladu – „*Porosil Z plus vápno, mramorová moučka a vápenná voda*“ (myšlena je spíše směs pro injektáže). Vypracován byl posudek Doc. Ing. K. Wasserbauerem, který zkoumal biologické napadení povrchů fasády. Nalezeny byly bakterie a plísňe, doporučen k sanaci byl Dosilin S a Pregnotit Uni. Restaurátoři také uvádějí složení směsi nového intonaka, které, jak píše, bylo aplikováno přepěnováním. Složení – vápno, mramorová moučka, vápenná voda a 2% roztok Sokratu. V tmavé vrstvě byla provedena lazurní retuš. Hydrofobizace byla realizována 2% roztokem Sokratu „*kteřý se osvědčil i v minulosti*“ jak píše restaurátoři. Zatím poslední oprava byla započata v roce 2004, kdy byla restaurována další čtyři pole od východu, tentokrát pouze M. Kolářem. Základní text zprávy je stejný jako v letech minulých, novinkou je zmínka o zkouškách zpevnění pomocí přípravku Porosil 2 (myšlen pravděpodobně Porosil Z), který se však podle restaurátora neosvědčil. Injektování bylo provedeno za pomoci přírodních materiálů, které však nejsou uvedeny pro tuto operaci, ani pro ty ostatní.

Z hlediska dnešního stavu sgrafitové výzdoby na severním průčelí Velké Míčovny, jak z pohledu interpretace původního stavu, tak z hlediska technického je patrné, že nastartování následných problémů začalo již při prvním celkovém restaurování v roce 1951 až 1954, z větší části pak při následném zásahu v letech šedesátých. Metoda evokace pozitivu sgrafit a obnova degradovaného povrchu původního intonaka formou zatírání jemného štku do povrchu originálu měla své opodstatnění snad na samém počátku restaurátorských zásahů. Při každém dalším rerestaurování byla tato metoda opakována dílem ze setrvačnosti a zároveň jako náhražka jiných, náročnějších postupů. Přetažení vápna přes okraje neproškrabaných ploch mohlo funkci fixace originálu načas převzít. O to horší byl potom dopad takového kroku při soustavném zatékání vody do takto podřezaných míst. Neustálým vrstvením vznikala na povrchu sgrafit tvrdý utažený povrch, který svou křehkostí kontrastoval s nezpevněným podkladem jádra i sgrafitové omítky. Tyto technické nedostatky doplnily i závady vizuální, převrstvováním zanikala jemná šrafura stínování (metoda zatírání sochařskou hlinou se od šedesátých let již neobjevuje), z proškrabaných ploch se do sgrafitového pozitivu dostávaly i vyvýšeniny, které byly původně součástí negativní plochy. Tím vznikalo pro takto opravovaná sgrafita charakteristické „*sněžení*“.

Absence zpevňování a regenerace spodních vrstev sgrafita a soustředění pozornosti pouze na jeho povrch má za následek četné poruchy, které se objevují již krátce po dokončení prací. Taková místa můžeme pozorovat na čerstvě opravených sgrafitech Míčovny i dnes. Další zcela neopodstatněný a kontraproduktivní krok můžeme pozorovat při obhlídce pouhým okem a potvrzen byl i mikroskopickým vyšetřením odebraných vzorků. Opakované střídání tmavých a bílých nátěrů ve stratigrafii dokládá, že při obnově intonaka je vždy celá plocha, včetně pozitivních partií, přelazurována barvou proškrabané omítky a pak nově evokována intonakem. Od samého počátku je zcela nevhodné již samotné opakované tónování proškrábnuté omítky. Nejenom, že je soustavně zaplňována její otevřená struktura a vytvářena je opět nežádoucí krusta, smazán je základní vizuální princip střídající hladké a hrubé strukturální plochy. Restaurátoři si tak usnadňují práci v hledání optimálního složení omítky a v náležitě povrchové úpravě z ní zhotovených tmelů.

Problematické je také stále používání akrylátů jako hlavního zpevňovacího, fixačního a dokonce i hydrofobizačního prostředku. Sokrat je také jedním z pojiv používaných tmelících a barevných směsí. Jeho omezená schopnost průniku do hloubky omítkových vrstev a za utažený vápenný nátěr jej předurčuje pouze k posilování povrchových krust. Další výhradu je možné směřovat k naprosto nedostatečné fotografické a obrazové dokumentaci restaurátorských prací, schematickým popisům postupů a neúplným seznamům použitých materiálů. Zarážející je též mizivé využívání archivní dokumentace, náčrtů, fotografií a publikovaných textů při koncipování i v průběhu dalších restaurátorských kroků. V literatuře zmiňovaná existence

kartonů a frotážových otisků nebyla prakticky nikdy využita. Starší fotografie i zmínky v textech arch. Janáka, J. Svobody a V. Procházky potvrzují, že i sgrafita na Míčovně byla původně stínovaná malbou. Svědčí o tom také malba na kamenných člancích korunní římsy a architrávu a rovněž iluzivní malba plastického ukončení na východní straně budovy, která je z hlediska restaurování stále opomíjena.

Přes určitou degradaci původní výzdoby je Velká Míčovna Královské zahrady Pražského hradu stále objektem, který si zaslouží náročnou odbornou pozornost. Na tak významné památce by měla být uplatňována mnohem vyšší měřítko na používané metody, kvalitu provádění a dokumentaci restaurování.

Obrázek 1
6. pole vlevo

fotografie z 50. let 20. stol. a ze současnosti, výrazné ochuzení plasticity dekorů, vytratil se propracovaný obličej mužské figury, deformována je hlava andělíčka.

Obrázek 2
7. pole, špaleta vlevo

ukázka postupu, při kterém byl originál nejprve přetřen tmavým tónem bez ohledu na původní povrchy intonaka, a pak následovně opět „vyvolán“, fotografie z 50. let 20. stol. a ze současnosti

REPRODUKCE TĚCHTO NÁHLEDŮ NALEZNETE V OBRAZOVÉ PŘÍLOZE V ZÁVĚRU SBORNÍKU (NA STRANĚ 51).

Restaurátorské zásahy na sgrafitové výzdobě severního průčelí Velké Míčovny v Královské zahradě Pražského hradu

Ak. mal. Václav Špale

10

Obrázek 1 – 6. pole vlevo – fotografie z 50. let 20. stol. a ze současnosti, výrazné ochuzení plasticity dekorů, vytratil se propracovaný obličej mužské figury, deformována je hlava andělíčka.

Obrázek 2 – 7. pole, špaleta vlevo – ukázka postupu, při kterém byl originál nejprve přetřen tmavým tónem bez ohledu na původní povrchy intonaka, a pak následovně opět „vyvolán“, fotografie z 50. let 20. stol. a ze současnosti